

BÍRÓ GERGELY
A kristálnak mindegy

Kettős érzéssel olvasom első igazi trubadúrunk *Nagyciklusát*: egyrészt bosszant, hogy ez a Balassi folyton csak bög, oly „se hall, se lát” önösen, mint egy szarvasbika, akinek egész élete örök kora ősz; hogy szinte semmi mást nem tud, csak a gyötrelmes szerelem Kaina-i szélviharában forogni: „S mint madarak, ha hűvös és borus van / telt tág csapatban szállnak, seregélyek, / úgy itt e szélben, zordban, háborusban, // fel és le, tél-túl leng a sok rossz lélek / s mind tudja jól, hogy többé – nem nyugalmat, / de még csak egy kis enyhülést sem ér meg.” Így hányódik szüntelen a versbeli lélek is, ahogy Dante szerelmi tévelygői a pokol második körében. Másfelől pedig biztos vagyok benne, hogy vérbeli szerelmi költészet ez, még ha egybeolvasva kissé egysíkúnak hat, és legtöbb darabját Szerb Antal alábbvalónak mondja a költő istenes vagy katonanékeinél. „Balassa Bálint a magyar irodalom legnagyobb vallásos költője Ady Endre előtt. A vallásos líra hatásának is, úgy látszik, az a titka, hogy nagy ellentéteket kell áthidalnia, nagy törődöttségből, nagy mélységekből, de profundis kell a legnagyobb magasságokig felkiáltania. (...) Az igazi vallásos líra legnagyobb témája a bűnbánat. (...) [Balassa] Vágya a nagy béke, az Istenbe való felsüllyedés fordított gravitációja, kibocsátani a törött lelket tömlöcéből, a testből, Isten színe-látására” – áll *A magyar irodalom történetében*.

„Örülök, röpülök, nemkülönben mint karul, / Kinek sárga lába lábszíjakbul szabadul, / Nem kesereg lelkem, / Mert megmenekedtem / Szerelem békójából” – így ujjong a versbeli a *Nagyciklus* 18. darabjában, a *Szabadsága vagyon már* kezdetűben, és máris jó lóról, hamar agárról, éles szablyáról és borról álmodozik. Talán nem nagy merészség azt mondani, hogy Balassi e világi költeményének lelki-történet-képlete lényegében ugyanaz, mint amit Szerb Antal fentebb az istenes versek természetrajzában kontúrosított. A versbeli beszélő ki volt szolgáltatta a szerelemnek vagy szerelmesének, mélyre került, szenvedett, de most, hogy érzése gonosz tömlöcéből kiszabadult, karvaly képében röpös az égen, kész ódát trilláz a nyugalomról, békességről, és hetykén elcsicssergi, hogy ő ugyan még egyszer nem

megy lépre (hogy a következő versben újabb szerelmi tüzének tűrhetetlen voltáról panaszkodhasson).

Érdekes mozzanat persze, hogy Balassi a szerelmes verseibe Istent nemigen keveri bele – talán ez az egy a különbség. Az iménti megszabadulásban nincsen semmi isteni, semmi elvonatkozott: a versbeli jó ruhás legények társaságát, vigalmakat, katonavagy vadászkalandokat szomjúhoz, vágyai nem emelik el a földtől. Viszont a Célia-versek ötödik darabjában a szerelem félrevert harang képében is megjelenik, amely jajszóval kong, fohászkodással zúg – mai nyelvhasználatunkban ugyan a fohász imát, könyörgést is jelent, a *Balassi Bálint összes versei és Szép magyar comoediájának* 1981-es kiadásában, a szómagyarázatban a *fohászkodás* pusztasóhajtozásként szerepel. Ám itt van a félrevert harang motívuma is. Méghozzá a búsult lélek hasonlataként, Isten házában tornyában, föld és ég között, közelgő veszedelmet hírelve, földre nyíló szájjal. Bizonyos esetekben nehéz elkülöníteni egymástól Balassi Bálint istenes és világi énekeit.

Balassi versbelije nem is akar mindig elemelkedni a földtől – még akkor sem, ha éppen (mint mindig) szerelmes és vergődik. Megtalálta ugyanis a fájdalom éltető erejét. „Mely szerelmes tüzem, hogyha eddig engem / nem szárazgatott volna, / Könnyhullásom miatt mint egy folyó patak / mind elcsorgottam volna, / De viszont könyvemnek köszönöm, hogy élek, / mert tüzemet az oltja” (62. *Vitézek karjokkal, kígyók fulájkokkal*). A vers előző szakasza arról szól, hogy a szerelem, ha emészti is, élteti a beszélőt, az idézet szerint pedig a végső elhamvadástól a bűnbánat folyása menti meg. A következtetés ekképp fest: „Ki nékem elég kincs, mert világon jobb sincs / mint édes keserűvel.” Csakugyan efféle fékek és ellensúlyok rendszere tartja fenn a szerelmet? Már akinél. És: már amikor. Hiszen a *Mely csuda gyötrelmem ez* kezdetű versben éppen a siralom patakja hajtja a malomkereket, amely liszté őrli a szenvedőt. És nemcsak versek mondanak ellent egymásnak, hanem versszakok is egyetlen versen belül: itt például a versbeli először liszté őröltetik a szenvedésben, majd kristálykőhöz hasonlítja a szívét, amit el nem ronthat tüzes kín.

Valami viharosságot érezni ezek mögött a versek mögött, mert a szeretett kegyetlen és kiszámíthatatlan, vagy éppen beteljesületlenséget, mert elérhetetlenül távoli. „Ó én reám hehüdt, elvesztemre esküdt / igen hamis szerelem! / Miért nem holdultatsz meg

annak, kit jártatsz / utánam szerelmesen? / S mire kedvem ellen gyútasz ahoz engem, / aki megnyerhetetlen?” (58. *Ó, nagy kerek kék ég*). Balassi versbelijében talán éppen ez a megnyerhetetlen undokság támaszt pusztító szenvedélyt. Aki szereti őt, az nem kell, hiszen vonzóbb egy hidegszívű, démoni nő, akinek esze ágában sincs felkínálkozni. És éppen ezzel táplálja a versbeli szenvedélyét, hódoltatja, térdelteti az érte rajongót. Mert a nő szépsége isteni, minden mást elhalványít, de nem fogadja szívének otthonába a férfit, akinek hontalansága fölöttes értelmet is nyer: „Rajta esik, hal, vész lelkem s csak az nehéz, / hogy tart számkivetettnek”.

Balassit a szerelem Janus-arcának balfele: a méltatlan, szenvedésteli szolgaság, a kényszerű függés, a lélek baljós önveszélye foglalkoztatja igazán. Hiszen erre van legnagyobb szüksége – pontosabban dehogyis van rá szüksége, csak éppen mindig olyan nők igézik meg, akik miatt lehet egy jót szenvedni. A Balassi-i szerelem paradoxona éppen abban áll, hogy az éleszti és táplálja, aminek el kéne veszejtenie. Talán erre utal a Célia-vers harmadik szakasza is: minden emésztő égés dacára a szív szerelem kristályköve törhetetlen.

Van azonban itt valami más is: a hiány, a kiélhetetlen vágy fontossága – az igazi szenvedély kovásza az apadni nem akaró, éppen ezért gyötrelmes távolság. Lehetséges, hogy teljesebb a hiány a teljességnél? Az ilyen szerelem nem válhat két ember közösségévé, így a lélek *magányügye* marad, egyszerre élő és halott. Mint az észak felé mutató tű, amely irányt jelöl inkább, és nem úticélt – a szerelem is egy olyan beteljesülés ígéretével kecsegtet, amely éppen az akadályoztatásával biztosítja az érzés magas fokú intenzitását. Kitartja rabját, akár a megfeszített íjat, de idegét nem oldja el. Túlfűtött, szenvedélyes embereknek gyakori kísérője életük során. Akik előtt fel-fellobban valami eszmény, idea: Istené, vagy a Nőé akár. S akit Isten vagy a Nő nem ölel tartósan magához, az vélhetően lélekben egyesületlen, örök nyugtalanosságát ennek köszönheti, miközben folyton Istennél emel panaszt, vagy egy nő miatt. Ahogyan szerelmes sem igazán egy nőbe lesz, hanem egy nő miatt – Balassi Bálint verseiben gyakran megmutatkozik az érzés leválasztottsága a tárgyról.

Kérdés persze, hogy a szerelemben nincs-e eleve valami végzetes, amint az ember legmélyebb, láthatatlan tartományából felnyílik valaki irányában, és hirtelen végtelen kiterjedésű sebbé válik, amely könnyen elfertőződhet – függetlenül attól, hogy a kedves tükrözi-e az érzést vagy sem. Micsoda kitekartság az, micsoda érzékenységet szül! „Gondom, búm, veszélem véghetetlen tenger” – áll a Célia-vers végén. A szerelem a legnagyobb és ennél fogva a legegyszerűbb szükségek közül való – egyúttal valami testes, nagy titok is jelenvalóvá válik általa, hiszen a szerelem csakis a hamisítatlan, legmélyebb önmagunkból, vagyis *ősmagunkból* sarjad, és a szeretetten keresztül élhető meg. Mert a szerelem kettős találkozás, amely a személyiség látszat-vakolatát egyetlen mozdulattal leveri. Beteljesedése egyfelől díszlete, kivételése a lélekben történő mérhetetlen energia-felszabadulásnak, amely az én-azonosság hirtelen felszikkázásából fakad. S ennek a felszabadult erőnek a mértékét mi sem jelzi jobban, minthogy azonnal átveszi az uralmat a szerelmes gondolatai felett, szolgáljává téve őt.

Csak hát elég érett-e a versbeli szerelmes – újszülött ősmagához? A legtöbb esetben a szerelem forradalmát véresen leveri a személyiség felső vezetése, vagyis az évtizedek alatt megcsontosodott védelmi mechanizmusok rendszere, amely hosszú távon eleve gátol minden lényegi változást, azaz a közeledést legeredetibb mivoltunkhoz. Mert nem lehet egyszerre megélni ősmagunkat a szerelemben és ugyanolyan-nak megmaradni. Aki szerelmes, de ragaszkodik a változatlanságához, azon előbb-utóbb bosszút áll a természete, és a szerelme is elsovad. Viszont aki gondosan kitisztogatja önmaga forrásának medrét, az ihat az élet vizéből, és ezzel átadja magát a folytonos őszámlásnak, nyitottá, vagyis éberré válik. Balassi Bálint általában elveszítette szerelmeit, feleségét, birtokait és várait, a király bizalmát és egy időre a hazáját is – ezek alapján sosem jutott el a saját forrásáig, hiszen sosem sikerült igazán megvalósítania a legnagyobb emberi lehetőségeit. Igaza lehet Szerb Antalnak: ez a *törődöttség*, kiegészületlenség táplálta a költő isteni ölelés iránti vágyát.

Ám nincs mitől félni: az ősmag elérhető, mert eredendően sérthetetlen. „Mint egy kristálykövet, soha el nem törhet, / noha éget verőfén”...